
УДК 347.94

О. Г. БОРТНІК,

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін
факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Т. В. СТЕПАНЕНКО,

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін
факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВІЛЬНИЙ ВИБІР МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ

Подано характеристику правового режиму здійснення фізичними особами права на вільний вибір місця проживання, зокрема, реєстрації місця проживання та зняття з реєстрації. Розглянуто проблемні питання судової практики щодо розгляду справ та ухвалення рішень про визнання особи такою, що втратила право на користування житловим приміщенням. Зроблено висновок, що залучення до участі у таких справах органів ДМС України як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, чи як співвідповідача є безпідставним і необґрунтовано розширює коло осіб, які беруть участь у розгляді справи.

Ключові слова: *місце проживання, реєстрація місця проживання, треті особи в цивільному процесі, Державна міграційна служба України.*

Одним з найважливіших природних прав людини є право на вільний вибір місця проживання. У Конституції України закріплено право кожного, хто на законних підставах перебуває на території України, вільно пересуватися

та обирати місце проживання. У той же час недотримання фізичною особою закріпленого в законодавстві порядку реалізації права на вільний вибір місця проживання, пов'язаного із реєстрацією місця проживання, може мати

негативні наслідки як для самої особи, так і завдати шкоди правам та інтересам інших осіб.

Особисті немайнові права фізичних осіб, порядок їх реалізації та захисту були предметом досліджень у наукових працях українських та зарубіжних вчених, зокрема М. М. Агаркова, С. С. Алексєєва, А. В. Белявського, С. М. Братуся, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, В. В. Комарова, О. О. Красавчикова, Л. О. Красавчикової, І. В. Жилінкової, М. С. Малєїна, М. М. Малєїної, О. А. Підпригори, О. А. Пушкіна, Р. О. Стефанчук, Я. М. Шевченко. Однак зміни чинного законодавства України спричинили нові питання, особливо у практичній діяльності судів загальної юрисдикції.

Метою дослідження є визначення правового режиму реалізації особистого немайнового права на вільний вибір місця проживання, зокрема реєстрації місця проживання фізичних осіб.

Відповідно до положень ст. 310 ЦК України, фізична особа має право на місце проживання, а також на вільний його вибір та його зміну, крім випадків, встановлених законом [1]. Місце проживання фізичної особи дозволяє індивідуалізувати певну особу поряд з такими ознаками, як громадянство, ім'я тощо. Із встановленням місця проживання фізичної особи закон пов'язує настання значної кількості правових наслідків, у тому числі: 1) визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою (ч. 1 ст. 43, ч. 1 ст. 46 ЦК); 2) визначення місця встановлення опіки та піклування (ст. 62 ЦК); 3) встановлення місця виконання зобов'язання (п. 4, 5 ч. 1 ст. 532 ЦК); 4) встановлення місця укладення договору (ст. 647 ЦК); 5) встановлення місця відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1221 ЦК); 6) визначення підсудності щодо пред'явлення цивільних позовів (ч. 1 ст. 109 ЦПК).

Фізична особа може проживати постійно в якомусь одному місці, а може й мати кілька місць проживання згідно з ч. 6 ст. 29 ЦК України. У такому випадку правове значення має встановлення тієї обставини, у якому з цих місць проживання вона вчинила юридично значущу дію (склала заповіт, уклала договір тощо), щодо наслідків якої виник спір. З метою забезпечення умов стабільності цивільних відносин та виконання фізичними особами обов'язків щодо інших суб'єктів права встановлена реєстрація їх місця проживання чи перебування.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» (далі – Закон) місце проживання фізичної особи в Україні

підлягає реєстрації. Громадянин України, а також іноземець чи особа без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, зобов'язані протягом десяти днів після прибуття до нового місця проживання зареєструвати місце проживання [2].

Реєстрацію місця проживання фізичних осіб в Україні здійснює Державна міграційна служба України (далі – ДМС України) в порядку, затвердженому наказом МВС України від 22.11.2012 № 1077 [3]. Для реєстрації місця проживання особа подає письмову заяву, яка повинна містити прохання особи зареєструвати місце проживання за вказаною нею адресою, а також підстави для реєстрації місця проживання заявника: право на проживання в житлі – ордер, свідоцтво про право власності, договір найму (піднайму, оренди) або інші документи. У разі відсутності зазначених документів реєстрація здійснюється за згодою власника/співвласників житла, наймача та членів його сім'ї на реєстрацію місця проживання.

Зняття з реєстрації місця проживання здійснюється на підставі: заяви особи або її законного представника; судового рішення, яке набрало законної сили, про позбавлення права власності на житлове приміщення або права користування житловим приміщенням, про виселення, про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою; свідоцтва про смерть; паспорта або паспортного документа, що надійшов з органу державної реєстрації актів цивільного стану, або документа про смерть, виданого компетентним органом іноземної держави, легалізованого в установленому порядку; інших документів, які свідчать про припинення підстав для перебування на території України іноземців та осіб без громадянства; підстав для проживання або перебування особи у спеціалізованій соціальній установі, закладі соціального обслуговування та соціального захисту; підстав на право користування житловим приміщенням.

Реєстрація місця проживання є важливим правовим засобом контролю за переміщенням населення в Україні та забезпечення стабільності цивільних відносин. Відповідно до абз. 7 ст. 3 Закону реєстрація місця проживання чи місця перебування особи – це внесення інформації до Єдиного державного демографічного реєстру про місце проживання або місце перебування особи із зазначенням адреси, за якою з особою може вестися офіційне листування або вручення офіційної кореспонденції.

Згідно зі ст. 197 КУпАП проживання громадян без реєстрації місця проживання чи перебування є адміністративним правопорушенням, яке тягне за собою відповідальність у вигляді попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [4]. Втім, крім адміністративної відповідальності, для фізичної особи, яка не зареєструвала у встановленому порядку своє місце проживання чи перебування або ж його зміну, можуть настати інші, не завжди сприятливі наслідки. Так, відповідно до ч. 5 ст. 74 ЦПК України судова повістка разом із розпискою, а у випадках, встановлених ЦПК України, разом з копіями відповідних документів надсилається поштою рекомендованим листом із повідомленням або через кур'єрів за адресою, зазначеною стороною чи іншою особою, яка бере участь у справі. У разі ненадання особами, які беруть участь у справі, інформації щодо їх адреси, судова повістка фізичним особам, які не мають статусу підприємців, надсилається за адресою їх місця проживання чи місця перебування, зареєстрованою у встановленому законом порядку. При цьому у разі відсутності осіб, які беруть участь у справі, за такою адресою, вважається, що судовий виклик або судове повідомлення вручене їм належним чином [5].

Недотримання фізичною особою порядку реєстрації/зняття з реєстрації місця проживання може порушувати право власності власника житла, в якому зареєстровано місце проживання такої особи. Так, власник квартири чи будинку може надати право користування цим житлом як членам своєї родини, так і будь-яким іншим особам. Між власником житла та членами його сім'ї виникають відносини з користування чужим майном (сервітут), врегульовані ст. 405 ЦК України. Член сім'ї власника втрачає право на користування житлом у випадку відсутності без поважних причин понад один рік, якщо інше не встановлено домовленістю або законом. Відповідно до ст. 107 ЖК України, наймач або член його сім'ї, який вибув на інше постійне місце проживання, втрачає право користування жилим приміщенням з дня вибуття, незалежно від пред'явлення позову про це [6].

З метою зняття з реєстрації місця проживання особи, яка самотійно не з'являється до відділу ДМС України, власнику необхідно подати позовну заяву до суду за останнім відомим місцем проживання цієї особи про визнання її такою, що втратила право користу-

вання житлом. Суд може визнати особу такою, що втратила право користування жилим приміщенням, лише з однієї з підстав, передбачених ст. 71 або ст. 107 ЖК України. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1985 № 2 «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України» при розгляді спорів, що не урегульовані житловим законодавством, суд застосовує норми цивільного законодавства. Згідно з п. 9 Постанови, вирішуючи спори про право користування жилим приміщенням осіб, які вселилися до наймача, суд повинен з'ясувати, чи дотриманий встановлений порядок при їх вселенні, зокрема: чи була письмова згода на це всіх членів сім'ї наймача, чи приписані вони в даному жилу приміщенні, чи було це приміщення постійним місцем їх проживання, чи вели вони з наймачем спільне господарство, тривалість часу їх проживання, чи не обумовлювався угодою між цими особами, наймачем і членами сім'ї, що проживають з ним, певний порядок користування жилим приміщенням. При цьому, як роз'яснив Пленум Верховного Суду України в п. 15 Постанови від 01.11.1996 № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», наявність чи відсутність реєстрації сама по собі не може бути підставою для визнання права користування жилим приміщенням за особою, яка там проживала чи вселилась туди як член сім'ї наймача (власника) приміщення, або ж для відмови їй у цьому [7].

Однак відсутність письмової згоди членів сім'ї наймача на вселення сама по собі не свідчить про те, що особи, які вселилися, не набули права користування жилим приміщенням, якщо за обставинами справи безспірно встановлено, що вони висловлювали таку згоду. У справах про визнання наймача або члена його сім'ї таким, що втратив право користування жилим приміщенням (ст. 71 ЖК України), необхідно з'ясувати причини відсутності відповідача понад встановлені строки. У разі їх поважності (перебування у відрядженні, у осіб, які потребують догляду, внаслідок неправомірної поведінки інших членів сім'ї тощо) суд може продовжити пропущений строк.

Коли відсутній повернувся на жилу площу за згодою членів сім'ї, його не можна вважати таким, що втратив право на жилу площу. Якщо ж він вселився в жиле приміщення всупереч волі членів сім'ї і був відсутнім понад встановлені строки без поважних причин, то суд вправі

визнати його таким, що втратив право на жилу площу.

Аналіз судової практики щодо вирішення спорів про користування житлом свідчить про велику кількість справ, в яких вимога про виселення особи з тих чи інших підстав, визнання особи такою, що втратила право користування жилим приміщенням, поєднуються із вимогою про зняття з реєстрації місця проживання. В таких справах за ініціативою суду чи позивача третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, на боці відповідача залучається відповідний підрозділ Державної міграційної служби України [8; 9]. Згідно з окремими рішеннями відповідний орган залучається як співвідповідач [10]. За такими рішеннями судів у цивільних справах орган ДМС зобов'язується зняти з реєстрації місця проживання фізичну особу, яка втратила право користування житловим приміщенням. Так, відповідно до судового рішення від 17.09.2012 Фрунзенським районним судом м. Харкова у справі № 2033/4223/2012 за позовом фізичної особи про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження квартирою, про виселення та зняття з реєстраційного обліку позов було задоволено. ДМС Фрунзенського РВ у м. Харкові зобов'язано зняти з реєстрації особу відповідача з відповідної адреси [11]. В аналогічній справі № 2018/14095/2012 орган ДМС України Київського району в м. Харкові залучено як третю особу на боці відповідача, суд зобов'язав службу зняти відповідача з реєстраційного обліку у квартирі, щодо якої він втратив право користування [12]. Незважаючи на те, що рішення у таких справах не завжди оскаржуються і виконуються органами ДМС, така поширена практика є порушенням як норм цивільного процесуального права, так і законодавства, що регламентує порядок реєстрації місця проживання фізичної особи.

Відповідно до ст. 35 ЦПК України, треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до ухвалення судом рішення, якщо рішення у справі може вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Участь третіх осіб у цивільній справі зумовлена тим, що судовий спір між сторонами прямо (для третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги) або опосередковано (для третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги) стосується прав та інтересів інших осіб. Тому участь у справі третіх осіб є формою

захисту їх прав та інтересів, що пов'язані із спірними правовідносинами. Окрім того, їх участь у справі дозволяє суду повно та всебічно дослідити обставини справи, з'ясувати дійсні взаємовідносини учасників спору. Оскільки третя особа не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, то метою її участі у справі (процесі) є захист не суб'єктивного права, а свого юридичного інтересу. Іншими словами, об'єктом судового захисту для третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, виступає охоронюваний законом інтерес, котрий, як правило, має цивільно-правовий характер [13, с. 155–158].

Сутність інституту третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, полягає у тому, що він є процесуальним засобом забезпечення права регресу. Та умова, що третя особа залучається на боці однієї зі сторін, обумовлена тим, що участь третьої особи у процесі впливає з відносин, які пов'язують її зі стороною. У зв'язку із цим підтримуємо наукову позицію, відповідно до якої правові підстави відповідного регресного позову можуть бути передбачені виключно нормами тієї галузі права, у зв'язку з якими виник спір між сторонами [14, с. 143–144]. Тобто матеріально-правові відносини третьої особи та однієї зі сторін повинні передбачати можливість цивільного спору про право між третьою особою та стороною, на боці якої вона виступає у процесі. У категорії справ, яка аналізується, між органом ДМС України та відповідачем виникають адміністративні відносини.

Залучення органів ДМС в аналогічних справах як співвідповідачів слід розцінювати як порушення норм процесуального права. Як зазначалось, між особою, яка втратила право користування житловим приміщенням або порушує право власника житла на його користування, та ДМС існують публічно-правові відносини. Вимоги про спонукання ДМС здійснити зняття з реєстрації місця проживання фізичної особи підлягають вирішенню в порядку адміністративного судочинства згідно зі ст. 17 КАС України. Таким чином, суди приймають до розгляду в одному провадженні вимоги, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, що є порушенням правил цивільної юрисдикції (ст. 16 ЦПК України).

Ще одним порушенням норм процесуального права, які допускаються під час вирішення зазначеної категорії спорів, є те, що спір про право із ДМС виникає з моменту, коли власнику житла відмовлено у знятті з реєстраційного обліку особи на підставі рішення суду, яке

набрало законної сили, за яким ця особа визнана такою, що втратила право користування житлом. На момент пред'явлення позову до особи, яка не проживає на житловій площі, але не знімається з реєстраційного обліку, ще відсутній спір про право.

На підставі проведеного аналізу можемо констатувати, що згідно зі ст. 7 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» зняття з реєстрації місця проживання здійснюється в день звернення особи на підставі судового рішення, яке набрало законної сили, про позбавлення права власності на житлове приміщення або права користування житловим приміщенням, про виселення, про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Згідно з цією нормою підрозділ ДМС України зобов'язаний здійснити зняття з реєстрації місця проживання на підставі відповідного судового рішення, яке набрало законної сили. Залучення ж до участі у справі підрозділу ДМС України як третьої особи, яка не заявляє самостійних

вимог на предмет спору, чи як співвідповідача є безпідставним і призводить до порушення норм цивільного процесуального права та необґрунтованого розширення кола осіб, які беруть участь у справі. Крім того, відділ ДМС, який залучається у справу як третя особа, не має статусу юридичної особи та відповідно до ст. 29 ЦПК не має цивільної процесуальної дієздатності.

Практичне застосування вимог законодавства про реєстрацію місця проживання має й інші проблемні питання – зокрема, реєстрація місця проживання на підставі доручення іншою особою (представником); реєстрація місця проживання в тому разі, коли особа має декілька місць проживання, реєстрація особи, яка на тривалий строк переїхала до іншого населеного пункту на роботу чи навчання, не повідомивши при цьому компетентний орган тощо. Окреслені аспекти реалізації права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання потребують додаткового дослідження та відповідних науково-практичних рекомендацій.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 365.
2. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : закон України від 11.12.2003 № 1382-IV Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 232.
3. Про затвердження Порядку реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів : наказ МВС України від 22.11.2012 № 1077 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 99. – Ст. 4026.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-XI // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
5. Цивільний процесуальний кодекс України : закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
6. Житловий кодекс України : закон України від 30.06.1983 № 5464-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1983. – № 28. – Ст. 573.
7. Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.04.1985 № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-85>.
8. Рішення від 05.06.2012, справа № 2027/6655/12 [Електронний ресурс] / Московський районний суд м. Харкова // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24759631>.
9. Ухвала від 19.12.2012, справа № 2-1944/12 [Електронний ресурс] / Оболонський районний суд м. Києва // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28063829>.
10. Рішення від 23.04.2012, справа № 2/0825/1188/2012 [Електронний ресурс] / Хортицький районний суд м. Запоріжжя // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/23760711>.
11. Рішення від 17.09.2012, справа № 2033/4223/2012 [Електронний ресурс] / Фрунзенський районний суд м. Харкова // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29906471>.
12. Рішення від 12.12.2012, справа № 2018/14095/2012 [Електронний ресурс] / Київський районний суд м. Харкова // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29635351>.
13. Р. Лемик. Підстави участі нотаріуса у цивільній справі у статусі третьої особи / Р. Лемик // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 55. – 2012. – С. 155–158.
14. Проблемы науки гражданского процессуального права / [В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова и др.] ; под ред. В. В. Комарова. – Харьков : Право, 2002. – 440 с.

Надійшла до редколегії 16.07.2013

БОРТНИК О. Г., СТЕПАНЕНКО Т. В. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА СВОБОДНЫЙ ВЫБОР МЕСТА ПРОЖИВАНИЯ

Дана характеристика правового режима осуществления физическими лицами права на свободный выбор места проживания, в частности, регистрации места жительства и снятия с регистрации. Рассмотрены проблемные вопросы судебной практики по рассмотрению дел о признании лица утратившим право пользования жилым помещением. Сделан вывод, что привлечение к участию в таких делах органов ГМС Украины в качестве третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, или в качестве соответчика является безосновательным и приводит к необоснованному расширению круга лиц, принимающих участие в рассмотрении дела.

Ключевые слова: место жительства, регистрация места жительства, третьи лица в гражданском процессе, Государственная миграционная служба Украины.

BORTNIK O. G., STEPANENKO T. V. CERTAIN ASPECTS OF THE RIGHT ON FREE CHOICE OF RESIDENCE

The article is devoted to the research of human natural rights: right on freedom of movement and free choice of residence. The subject of the research is a procedure of its realization, rules of individual person's residence registration in Ukraine and judicial practice of these norms application. Individual person right on freedom of movement and free choice of residence on Ukrainian territory and also the procedure of individual persons' residence registration and deregistration are characterized. The authors state that realization of residence registration right secure sufficiently individual person civil rights.

Judicial practice concerning reading and disposing of cases in the actions for admitting individual person as a person who lost a right to use housing is analyzed. The conclusion about different application of civil procedural legislation and legislation that set a procedure of individual person's residence registration during reading of such cases is made. On claimant or court's own motion, relevant unit of the State Migration Service of Ukraine as a foreigner, who doesn't claim independent request concerning subject of controversy is involved in such cases. In other cases relevant agency of the State Migration Service of Ukraine is involved as co-defendant.

The conclusion that such commonly held practice is a violation of both civil procedural legislation and legislation that set a procedure of individual person's residence registration is made. The fact that practical application of legislation on residence registration has other issues – specifically residence registration under other person authority (representative), residence registration when a person has several residences, registration of a person, who moved to another settlement for work or study without informing competent authority about that is stressed in the article. According to the authors' point of view certain aspects of realizing the right on freedom of movement and free choice of residence need additional research and relevant scientific and practical recommendations.

Keywords: residence, individual person's residence registration, foreigner, civil process, the State Migration Service of Ukraine.